

32. М. Д. Приселков. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XIII веков. — СПб., 1913.
33. В. Я. Рамм. Папство и Русь в X—XV веках. — Н. Л., 1959.
34. Б. Рыбаков. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве". — М., 1972.
35. Ю. Н. Воронов. О мире архитектурных памятников Абхазии. — М., 1978.
36. В. Д. Андреев. История болгарской литературы. — К., 1978.
37. О. Бевзьо. Львівський і Острозький літописець. — К., 1971.
38. АН УРСР. Інститут археології. Стародавній Київ. — К., 1975.
39. Г. Н. Логвин. По Україні. — Київ, 1968.
40. О. О. Шахматов. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — СПб., 1908.
41. Історія Києва. У 3 т., т. 1. — Київ, 1986.

Володимир Сергійчук

СЛОБОЖАНЩИНА В ЕТНОДЕРЖАВОТВОРЧИХ ЗМАГАННЯХ УКРАЇНЦІВ XVII—XX століть

Серед мільйонів українців, які проживають сьогодні за межами УРСР, значна частина їх мешкає в східних районах Слобожанщини, що входять до складу Курської, Білгородської та Воронежської областей Російської Федерації. Позбавлення можливості вчити своїх дітей рідною мовою в школах, відсутність місцевих українських газет і журналів, радіомовлення, закладів культури, вузів спричинилося до майже суцільної русифікації.

Це — результат успішного "трансформування" великодержавної політики російського царизму в так звану ленінську національну політику на практиці. І цей процес, на жаль, торкнувся не лише слобідських українців на Курщині, Білгородщині, Вороніжчині. Повальна русифікація зачепила й регіон власне української Слобожанщини, де рідна мова активно витіснялася з дитсадків, шкіл, технікумів, вузів, не кажучи вже про офіційні установи.

Заяви на високому рівні, що "Харьков — это русский город", викликали нову хвилю піднесення в тих, хто і сьогодні хотів би навіть самим існуванням України завдячувати колонізаторській місії Російської імперії на півдні. У газетах південних і східних областей публікуються "відкриття", що Харків закладений указом російської імператриці в 1750 році, що Слобожанщина була заселена українцями, "коли ці землі вже були частиною Росії"¹.

Усе це змушує повернутися до історичних фактів, що стосуються освоєння Дикого поля в межах Слобожанщини. Що передусім слід зауважити? А те, що першим першопрохідцем у цих місцях, на наш погляд, необхідно назвати українського князя Дмитра Вишневецького, котрий уже 1559 року поставив тут заслін безкарним грабіжницьким походам кримської орди на землі Московської держави. Це саме з його козаками-запорожцями *месяца февраля отпустиль царь и великий князь Дмитрия Ивановича Вишневецкого на Донець, а велель ему приходит на Крымские улусы, суда поделавь...*² І саме тут, на території майбутньої Слобожанщини, відбуваються його перші сутички з ордою: *побиль крымцовь на Яйдаре близко Азова: было ихь полтретьяста человекь, а хотели ити под казанские места войною... Да шель Мишка Черкашенинь ко князю Дмитрию же и побил крымцевь вверхь Донца Северского и четырехь языковь крымскихь ко государю прислалъ*³.

Використання українського козацтва на цих землях в інтересах Москви відбувається і пізніше. Так, 1582 року царською грамотою дозволялося відпустити з Путивля в поле 45 черкас⁴. 1589 року прийшли на Донець запорожці на чолі з отаманом Матвієм Федоровичем⁵. Тоді ж тут діяли черкаські отамани Яків Лисий, Агей Мартинович⁶. А 1593 року велено черкасамъ запорожскимъ гетьману Криштофу Косицкому и

всемъ атаманам и черкасам быть на Донце на шляхах и за царемъ итти... промышляти проти кримських татар ⁷.

Тобто, вже в другій половині XVI ст. українське козацтво бере фактично діяльну участь не тільки в захисті Дикого поля від татарських набігів, а й в освоєнні цієї території, створюючи тут спершу тимчасові укріплення, які потім перетворюватимуться в постійні пункти колонізації. Зокрема, 1599 року Ватуйки заселяють “лутчими черкасами”, котрі вже прижилися в Осколі ⁸.

Як відомо, коли Петро Сагайдачний 1618 року повертає з московського походу, то частина його козаків залишилася на території тутешньої держави. Як свідчать документи, наступного року *по государеву указу послано из Розряду по городамъ на житие выходцевъ черкасъ, которые остались отъ Саадачного в Колуге 349 человекъ... В Нижней 100 человекъ, в Арзамас 21 человекъ, на Вологду 44 человека, в Пронескъ человек, в Шатцкой 50 человекъ, на Коломну 20 человекъ, в Переяславль-Залеской 20 человекъ, в Переяславль Рязанской 30 человекъ* ⁹

З 1626 року українських переселенців царський уряд вже, як свідчать факти, починає зараховувати на дійсну військову службу, зокрема Михайлівських черкас у “государевъ полкъ” Таких у Михайлові виявилося сімдесят чоловік, і всі вони поіменно переводилися на постійну військову службу ¹⁰.

Знову відновлюються козацькі посольства до Москви за жалуванням. Москва регулярно продовжувала виплачувати його українським козакам, бо на цей час південні рубежі держави продовжували залишатися по суті мало захищеними. Звичайно, не могли забезпечити повністю оборону кордонів і ті поселення на межі Дикого поля, в яких переважали вихідці з України. В зв'язку з цим російський уряд послав своїх представників до Черкас за допомогою проти очікуваного походу кримської орди. І треба сказати, що українське козацтво відгукнулося — з розповідей російських посланців довідуємося: *...в городе в Черкасах были и сказывали де имъ запорожские черкасы Иванъ Иржищевской съ товарищи, что в нынешнемъ де государь во 144-мъ (1636 — В. С.) передъ Благовещенье днемъ пошло де ихъ запорожскихъ козаковъ изъ литовскихъ городовъ къ Белу городу подъ татрской шлях о дву конь тысячи зъ две для тово ведома де имъ учинилось отъ ихъ сторожъ, что татарова де идутъ въ Московское государство войною многие люди* ¹¹.

Переселенням, крім боротьби з татарами, доручалося також не допускати проходу “воровскихъ людей”, котрі приводилися польськими прикордонними шляхтичами. Так, у квітні 1640 року чугуївські козаки на чолі з Яцьком Остриницею (*изъ сотни по два человека*) побити розбійників шляхтича Русановича з Балаклеті ¹².

Важливу роль відігравали українці і в забезпеченні російської армії боєприпасами, зокрема селітрою, яка необхідна була для виготовлення пороху. В грудні 1638 року Михайло Федорович видав спеціальну грамоту, якою белгородському воєводі П. Пожарському доручалася *бирючемъ прокликать въ торговые дни не по одинъ день: которые белгородцы и черкасы умеютъ варить селитру, и те бъ намъ послужили въ Белгороде, и въ Белгородскомъ уезде и на Чугуеве для селитрянаго варенья места отыскивали, и ты бъ техъ людей допросилъ подлинно, в которыхъ местахъ далеко-ль отъ Белгорода и отъ Чугуева кому селитру варить, и какъ кому где для селитрянаго варенья строиться, и какъ кому въ которомъ месте отъ воинскихъ людей оберегаться, и по колько пудъ селитры кто с которой варницы въ нашу казну учнетъ давать, и в какову цену, и съ которого срока кто въ которыхъ местахъ учнетъ варить селитру* ¹³.

Про заклики українців для виготовлення селітри зустрічаємо в документах і пізніше. Так, 1647 року це доручалося брянському воєводі Звенигородському ¹⁴.

На переговорах у Посольському приказі з польськими послами в квітні—травні 1640 року царському урядові висувалося звинувачення,

що він приймає утікачів з України. *И те изменники засели новые слободы царского величества в степяхъ, а именно на Усерде, да подъ Ливнами, подъ Яблоновомъ, подъ Навасилем, подо Мценскомъ, подъ Деуловымъ, подъ Гремачимъ, подъ Дубинскомъ, подъ Рыльскомъ, подъ Курскомъ, подъ Путивлемъ, подъ Севскомъ и под иными старыми городами*¹⁵

Усього таких переселень на чолі з Яцьком Остряницею та Андрієм Гунею тоді нараховувалося 20 000¹⁶.

Відповідь Посольського приказу була такою: *а въ dokonчальныхъ грамотахъ обоихъ государей написано: отдавать на обе стороны полоняниковъ, которые въ нынешнюю войну пойманы, а о перебещикахъ, которые съ царского величества стороны въ королевского величества сторону перебегаютъ, а съ королевского величества стороны въ царского величества сторону перебегаютъ, чтобъ ихъ на обе стороны отдавать не написано*¹⁷.

Ось чому, коли з початком 1640 року до Чугуєва з'являється ще 46 українських родин, то місцевий воєвода П. Щетинін їм указав служити государеву службу¹⁸.

Ця служба, звичайно, передусім передбачала охорону від татар. І такі дії українців на чолі з гетьманом Яцьком Остряницею та сотниками Гаврилом Розсохою, Онопрієм Пановим, Богданом Матюшенком, Прокопом Безпанцевим, Дем'яном Бутом, Гаврилом Гавронським та Іваном Службистовим бачимо в останні дні травня 1640 року. *На Мравской Сокме на Вилкахъ* зішлись вони з п'ятьма тисячами кримських татар, котрі поверталися з Русі і побили їх у кривавому бою¹⁹.

Значна кількість українських козаків переходила на царську службу вже після того, як вони побували на Дону. Так, у листопаді 1640 року до Валуйок прибули Григорій Семенюк та Март'янюк з чотирма козаками, котрі перед цим служили чотири роки в Озові²⁰.

Тоді ж до Чугуєва прибули 20 черкас, котрі до цього перебували на турецькій каторзі²¹.

З таких бувалих воїнів царський уряд намагався формувати стрілецькі частини. Є відомості про взяття 1647 року на цю службу в Москву 34 валуйських черкас на чолі з отаманом Лук'яном Степановим, котрі перед цим були на Дону²².

Про кількість українських козаків, які стояли на охороні південних рубежів Московської держави, за 1641 рік маємо такі дані. В Усерді їх було: отаман — 1, осавул — 1, десятників і рядових — 194 чоловіки, в Яблонові і на Корочі: отаман — 1, осавул — 1, сотників — 4, десятників і рядових — 453; у Курську: отаманів — 4, сотників — 9, осавулів — 6, рядових — 267; у Воронежі: отаманів — 4, сотників — 3, осавулів — 2, рядових — 166. Усього — 1116 чоловік²³ 1644 року у Валуйках їх нараховувалося 79 чоловік²⁴.

Важливо підкреслити й те, що на нових землях козаки намагалися зберігати свої порядки і військові звичаї. Зокрема, за ними залишалося право вибору своєї старшини. Так, кромські українці обрали собі за отамана в 1640 році Лук'яна Филипова. Правда, без дозволу царя місцевий воєвода навіть боявся прийняти в нього відставку²⁵.

Царський уряд розселяв і тих козаків, котрі вже раніше поселилися на неосвоєних землях. Так, у січні 1640 року воронезькому воєводі Вельянмінову доручалося дати 140 воронезьким черкасам *наше хлебное жалованье всемъ на лицо съ порукою, что имъ въ селе въ Костенкахъ на вечное житье строитца и указаную свою землю пахать и хлебъ сеять*²⁶.

Такі дії царської адміністрації не завжди знаходили підтримку українських козаків. Скажімо, коли чугуєвський воєвода П. Щетинін вибирав *исъ черкасъ на осмотре въ станичную службу*, то говорили сотники Гаврила Россоха да сотникъ Онопрей Поповъ за більшим шюмомъ, *что я (Щетинін — В. С.) у нихъ выбираю въ станицу добрыхъ людей, а ихъ разрозниваю волю... насъ черкасъ въ станицы пишешь неволею, мы де неволю служить не охочи*²⁷.

1647 року в прибавку казачьему войску на Дон, зокрема, з Оскола прибули: Олешка Ивановъ Мошкинъ, Мишка Яковлевъ Черкашенинъ, Левка

Михайловъ сынъ Черкашенинъ, Ивашко Прокофьевъ сын Черкашенинъ, Лукашка Абрамовъ сын Черкашенинъ, Васько Селуяновъ сынъ Кривоносавъ, Ивашко Васиевъ сынъ Капустки, Макарко Родионовъ сынъ Кривоносавъ... З Путивля дісталися: Ондрюшка Черниговецъ, Купринъ Черкасовъ. Крім того, були й черкаси безъ записей: десятник Лазарь Жилевъ, Сабинко Золотокінъ, Молофей Затонкінъ, Антонко Лобынцовъ, Іванъ Зеленскій... Жалування дано 80 черкасам по 3 карбованці, а 20 — по 4²⁸.

Уже цей перелік прізвищ з російських документів дає підставу говорити про те, хто ж насправді заселяв Слобожанщину.

Треба сказати, що в багатьох випадках для московських воєвод було несподіванкою розселення українських ухадників на тих землях, які вони вважали неосвоєними. Так, коли 1646 року князь Хилков приїхав в урочище Валки, щоб оглянути, де краще збудувати новий город, до нього з'явилося кілька українців-пасічників, що жили по своїх пасіках на Мжі й інших річках. Вони розповіли, що в згаданій місцевості, тобто поблизу Валок, таких пасік буде з 150 і що на кожній з них живе, як правило, по 5—6 чоловік²⁹.

Проведене московськими урядниками слідство засвідчило, що в навколишній місцевості "литовские люди" побудували пасіки на річках Братениці, Рабині, Мерлові, Мерчикові — всього більш як триста³⁰. І як тільки "черкасів" спробували виселити — вони пригрозили, взявшись до зброї: *и городу Можевскому и каральному не стоятъ*³¹.

Невдоволення українського населення умовами зборівського договору 1649 року викликало нову хвилю його еміграції в межі Московської держави, де були готові до цього. Більше того, закликаючи українське козацтво заселяти Дике поле, московський уряд намагався при цьому розпорощувати його, аби компактне військо не стало якоюсь небезпечною силою у внутрішніх відносинах його держави. Вже, скажімо, 1649 року прикордонним воєводам рекомендувалося козаків жонатих і сімейних відсилати невеликими партіями на службу в "українські" міста від кримської сторони, а одиноких відправляти на Дін, а з боку Литви (тобто України) нікого не лишати, щоб не було "ссоры". Після берестецької битви інструкція була такою: розсилати емігрантів на постійне життя невеличкими партіями, а коли б приходили великими групами — висилати на Волгу, до Симбірська й інших міст, а в прикордонній смузі не лишати. Більше того, цар пропонував тоді гетьманові — замість прийняти під свою оборону й подання допомоги в боротьбі проти Речі Посполитої — перейти з усім Військом Запорозьким на московську територію й оселитися на Дону поряд з Військом Донським³².

Однак Москві не завжди вдалося розпорощувати українське козацтво, бо бачимо, як компактно оселилися чернігівські козаки 1652 року на берегах Тихої Сосни, утворюючи таким чином Острогоський полк³³. Подібне було і з заселенням усієї Слобідської України, де утворюються з українського козацтва Сумський, Охтирський, Харківський та Ізюмський полки³⁴.

Процес переселення на неосвоєні землі Дикого поля особливо набуває великого розмаху після Переяславської Ради. У березні 1654 року на заклик прикордонної адміністрації в містечко Чернавськ прибули будники черкаси по отписке Григорья Кораулова — *сто человекъ зъ женами изъ детьми, да которыхъ въ росписи имянь нетъ и техъ государь будниковъ объявилось на смотре сорокъ восемь человекъ*³⁵.

Запрошуючи "лутчих людей", тобто кваліфікованих спеціалістів, російська адміністрація вимагала від них, аби вони переходили на нове місце, *со всемя, что у нихъ есть съ лошадьми и съ коровы*³⁶.

Треба сказати, що Богдан Хмельницький, і особливо це проявляється в останні роки його життя, був противником переходу козацтва на службу до московського царя. Так, навесні 1656 року він навіть збирався, за словами І. Виговського, йти на Слобожанщину, аби тих козаків, що порозходилися з козацьких городів та оселилися понад Псьом...

половину вирубати, а решту взяти з собою: з того йому ще прибуде військо — з тисяч десять або й більше³⁷

Протягом тривалого часу українське козацтво, як бачимо, відіграло важливу роль не тільки в обороні південних рубежів Московської держави, але й в освоєнні для неї нових територій. Саме завдяки українському козацтву свої кордони від Путивля, де вони були в середині XVI ст., Москва змогла просунути на південь на середину XVII ст. аж до Вільностей Війська Запорозького.

Хто освоював Слобожанщину, наглядно свідчить перепис Харкова 1655 року: тоді тут мешкало 587 сімей — і всі козацькі³⁸.

І коли в період “Руїни” царська адміністрація починає по-справжньому колонізувати Лівобережну Україну, розриваючи тісні відносини Гетьманщини із Слобожанщиною, то її козацька старшина прагне протистояти цьому процесові досить своєрідними методами — починає скуповувати землі, захоплені тут московськими людьми. Так, землі Славгородка закупив 1686 р. охтирський полковник Іван Перехрест. Землі с. Пушкарського біля Краснопілля поскуповував у дітей боярських сумський полковник Герасим Кондратьєв. Землі самого Краснопілля купили в дітей боярських козаки-українці, що поволі заселяли місто. До козацьких рук переходять тоді землі Охтирки, Недригайлова тощо³⁹.

Українська колонізація прикордонних земель Московської держави, заселених колись “черкасами”, посилюється з початком гетьманства Івана Мазепи. Підтримуємо шановного професора Олександра Оглобина, що це була свідомо колонізація гетьмана та його однодумців — у Путивльському, Рильському, Севському та Козельському повітах шляхом “пожалувань”, “скупки”, “заїмок” тощо тільки Мазепа мав 49 сіл, селищ і слобід, в яких рахувалося 5136 селянських і 968 дворів так званих “вольних черкас”⁴⁰.

Треба сказати, що цю політику Мазепи досить швидко зрозумів Петро I, а тому все робив, аби перешкодити економічному зближенню Слобожанщини з Лівобережною Україною, не допустити нової хвилі українців на неосвоєні землі.

Так, коли, повертаючись з другого Азовського походу, під час стоянки на річці Білій князь Б. І. Куракін висловив Петру I своє захоплення навколишньою місцевістю, то у відповідь на це цар сказав: *Дарю тебе, какъ свояку, и сыну твоему Александру, какъ крестнику, все это место, которому после ты самъ определишь границы*⁴¹.

Сам князь заснував тут лише слободу Білокуракіне, а вже його син — хрещеник Петра I — проявив більше енергії в справі колонізації дарованої землі. Він перевіз багато селян з Вороніжчини, Чернігівщини, Київщини, Полтавщини, котрих оселив у незайманому степу⁴².

Про те, що Мазепа мав широкі плани щодо Слобожанщини свідчать хоча б слова Петра I після полтавської битви 1709 року: український гетьман мав бути великим князем і має мати під своєю владою козаків донських, запорозьких і Волинь, і всі козацькі роди, що по цій стороні Волги. До речі, спробою поширити гетьманський “регімент” на Слобідську Україну Мазепа займався ще 1680—81 року за дорученням І. Самойловича. Однак і тоді, і пізніше московський уряд рішуче відмовився передати слобідські козацькі полки під владу гетьмана⁴³.

Щоправда, в 40-х роках XVIII ст. слобідські полки формально звітують канцелярії Гетьманщини, про що засвідчує в січні 1742 р. *Генеральная Перечневая табель Малороссійскихъ и Слободскихъ полковъ...* про присягу Єлизаветі. З цього документу, зокрема, довідуємося, що в найбільшому слобідському полку — Острогозькому — великоросіян рядових і разного звання людей 444 чоловік⁴⁴. У той же час українців — 2242 чоловіки⁴⁵.

Мабуть саме таке співвідношення населення Слобожанщини спричинилося до більш-менш стійкого балансу українців тут аж до кінця XIX ст. Перепис 1897 року засвідчив, що з 2.492.316 жителів Харківської

губернії українців — 2.009.411. У Воронежській з 1.967.054 вони становили майже половину — 854.093, у Курській — 523.277 із загальної кількості 1.604.515. В Острогозькому повіті, скажімо, тоді було 90 % українців, Богучарському — 80 %, Бірюченському — 70 %, Гайворонському — 60 %⁴⁶

Тож цілком закономірним є той факт, що після Лютневої революції 1917 року на цих землях починається процес широких державотворчих українських змагань. Цей процес особливо посилюється після того, як влітку 1918 року українська делегація оголосила свої пропозиції про розмежування з РСФРР: зокрема, на території Курської губернії від Онешковичів— Орлі на схід на Амон, Софронівку, річку Свапу, а далі нею і Сеймом до Глушкова, на Гушино, Лук'янівку, Старий Оскол і Петропавловське. В межах Воронежської губернії: на Шаталівку, Ріпівку, Колбино до Дону поверх Коротояку, далі Доном на Ліски, Маслівку, потім Шестаково, Нижню Кислю, Козлівку, Бутурлинівку, Василівку (Воляне), Банну і до східного кордону Воронежської губернії, де вже починався кордон з Військом Донським⁴⁷

Ще більше посилюється цей процес з прийняттям 2 липня 1918 року Закону про громадянство в Українській Державі. Українські консули на території Радянської Росії були буквально завалені проханнями про видачу українських паспортів, усі маршрутні поїзди з Росії до України були переповнені пасажирами, що вирішили повернути на землю батьків⁴⁸.

Однак російська делегація не приймала цієї пропозиції. Переговори, які затягнулися аж до осені 1918 року, як і слід було чекати, провалилися, бо, як визнавав Християн Раковський пізніше, Ленін пояснив йому, що *більшовики мусять вести переговори з Україною, бо до того зобов'язалися в Берестейському договорі. Однак переговорів не треба трактувати поважно, бо все воно переходове та проминаюче*⁴⁹.

А тим часом уряд Радянської Росії, як доповідав голова української делегації С. Шелухін *послав по прикордонному району узброєних агітаторів та ватаги червоної армії з кулеметами і, погрожуючи шляхом терору, став вимагати голосувати за Росію й під владу Совітського уряду. Неслухняних били, розстрілювали, саджали по тюрмах, залякували погрозами*⁵⁰ Зрештою, це і призвело до того, що переговори в жовтні були припинені.

Але бажання українського населення, що опинилося поза межами державних кордонів України не припинялися і пізніше. Так, 1920 року за входження до України однозначно висловилися з'їзди Рад Коров'яківської та Кульбаківської волостей Рильського повіту Курської губернії, Нововознесенської, Успенської, Гайворонської волостей Путивльського повіту та багатьох інших⁵¹. Виявлені Б. І. Захарчуком документи свідчать, що спільною постановою Новоскольського, Корочанського та Білгородського повітових виконкомів, на території яких мешкало майже 650 тисяч чоловік, зазначалося: *ще в 1917—1918 роках місцеве населення одностайно висловилося на користь приєднання до Харківської губернії і тільки німецька окупація України перервала подальше здійснення цього народного бажання*⁵².

Однак тоді це питання не вирішувалося. Його знову порушив уряд Радянської України в 1922 році. Враховуючи те, що й тоді в Курській і Воронежській губерніях мешкало понад 1.704 тисячі українців, пропонувалося прикордонні райони їх передати до УСРР. Для розгляду представленого проекту Союзний ЦВК створив паритетну комісію, до складу якої ввійшли по два представники від УСРР, РСФРР та БСРР, очолювану головою ЦВК Білорусії Червяковим. Однак досягти згоди з делегацією РСФРР не вдалося, її члени всіляко перешкоджали прийняттю проекту УСРР. У своїй доповідній Політбюро ЦК КП(б)У член Союзної Паритетної комісії від України А. Буценко писав: *Перш за все це було помітно по поведінці представників РСФРР на засіданні Союзної Паритетної комісії, як то: явне небажання розглядати проект УСРР, зухвальний*

тон, демонстративне залишення представниками Курської і Воронежської губерній залу засідань, посилання на недостатню підготовку до розгляду проекту УСРР, в той час, як представники РСФРР мали на руках цілком опрацьовані Курським і Воронізьким губвиконкомами доповідні записки...⁵³

І лише рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) до складу України в межах Слобожанщини передано Криничанську волость Суджанського повіту і південну частину Муромської волості Курської губернії, а також Троїцьку волость і частину Уразівської волості Валуйківського повіту Воронежської губернії⁵⁴.

Звичайно, це не могло справедливо вирішити питання про розмежування, яке спиралося б на етнографічний принцип та економічну доцільність. І тому ЦК КП(б)У у травні 1927 року знову ставить питання про передачу УСРР території РСФРР, де компактно проживало українське населення, а також повернути Шахтинську і Таганрозьку округи⁵⁵. Проте численні звернення українського уряду не дали результату — питання по суті і досі не розглянуто належним чином, бо, починаючи з 30-х років, його вже було навіть ставити небезпечно. Проголошення Декларації про державний суверенітет України ставить на злобу дня і підтримку відродження національної самосвідомості українців за межами УРСР, зокрема й на Слобожанщині.

Київ

- ¹ Струтинский В. Языковая политика Украины. "Крымская правда", 28.XI.1990.
- ² Полное собрание русских летописей, т. XIII, Москва 1965, с. 315.
- ³ Там же, с. 318.
- ⁴ И. Д. Багалея. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства, Москва 1887, с. 149.
- ⁵ Там же, с. 149.
- ⁶ Там же, с. 150.
- ⁷ Там же, с. 151.
- ⁸ Він же. Матеріали для історії колонізації і быта Харьковської і отчасти Курської і Воронежської губерній, Харків 1890, с. 1.
- ⁹ Центральний державний архів давніх актів СРСР (далі ЦДАДА СРСР) — Розрядний приказ. Владимирський стіл, стовп. № 41, арк. 12. Ці матеріали зберігаються в копіях у науковому архіві Інституту історії України АН УРСР
- ¹⁰ Там же — Розрядний приказ. Московський стіл, стовп. № 1020, арк. 227.
- ¹¹ Там же — Розрядний приказ. Білгородський стіл, стовп. № 64, арк. 295.
- ¹² Науковий архів Інституту історії України АН УРСР, опис. 4, спр. 6, арк. 4.
- ¹³ Акты Московского государства, т. II, с. 100.
- ¹⁴ Державна Публічна Бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Шедрина в Ленінграді (далі — ДПБ у Ленінграді) — Рукоп. відділ., фонд 532, спр. 755, арк. 1.
- ¹⁵ ЦДАДА СРСР — Посольський приказ. Зносини Росії з Польщею, кн. 63, арк. 185.
- ¹⁶ Там же, арк. 187
- ¹⁷ Там же, арк. 535 зв.
- ¹⁸ Там же. — Розрядний приказ. Помісний стіл, стовп. 21, арк. 322.
- ¹⁹ Там же. — Посольський приказ. Зносини Росії з Польщею, кн. 63, арк. 255—256.
- ²⁰ Там же. — Розрядний приказ. Білгородський стіл, стовп. 40, арк. 734.
- ²¹ Там же, стовп. 133, арк. 76.
- ²² Там же, стовп. 231, арк. 278.
- ²³ Там же, стовп. 140, арк. 481—484.
- ²⁴ Там же, стовп. 168, арк. 188.
- ²⁵ Там же, стовп. 140, арк. 446.
- ²⁶ Там же. — Приказний стіл. Розрядний приказ, стовп. 129, арк. 347.
- ²⁷ Там же. — Розрядний приказ. Білгородський стіл, стовп. 133, арк. 233.
- ²⁸ Русская Историческая Библиотека, т. 26, с. 594—648.
- ²⁹ Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 16, с. 27.
- ³⁰ Є. П. Овчаренко. Земельна власність у Слобідській Україні XVII—XVIII вв. — Записки Історико-філологічного відділу УАН, кн. XI, Київ 1927, с. 76.
- ³¹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. III, с. 182.
- ³² М. Грушевський, Історія України-Руси, т. IX, Київ 1931, с. 1226.
- ³³ Д. І. Багалій. Історія Слобідської України, Харків 1918, с. 26.
- ³⁴ Там же, с. 26—35.
- ³⁵ ЦДАДА СРСР — Розрядний приказ. Додатковий відділ, стовп. 47, стовп. 2, арк. 91.
- ³⁶ Там же, арк. 91.
- ³⁷ М. Грушевський. Історія України-Руси, т. IX, с. 1213.
- ³⁸ Е. Альбовский. Харьковские казаки. Вторая половина XVII ст., СПб., 1914, с. 237—247.
- ³⁹ Є. П. Овчаренко, вказана праця, с. 62.
- ⁴⁰ О. Оглоблин. Гетьман Іван Мазепа та його доба, Нью-Йорк 1960, с. 64.

- ⁴¹ *Восемнадцатый век. Исторический сборник, издаваемый по бумагам фамильного архива кн. Ф. А. Куракиным*, т. II, Москва 1905, с. 487.
- ⁴² К. Савков. *Селяни українських вотчин кн. Куракіних наприкінці XVIII в. — Записки Исторично-філологічного відділу ВУАН*, кн. XIX, Київ 1928, с. 132.
- ⁴³ О. Оглоблин. *вказана праця*, с. 17.
- ⁴⁴ Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського АН УРСР. — Рукописний відділ, фонд 1, спр. 57938, арк. 1.
- ⁴⁵ Там же, арк. 1.
- ⁴⁶ П. Усенко. *На нашій і своїй землі*, "Літературна Україна", 13.X.1990.
- ⁴⁷ Д. Дорошенко, *Люстрована історія України 1917—1923 рр.*, т. II, Ужгород 1930, с. 168—169.
- ⁴⁸ Там же, с. 161.
- ⁴⁹ "Діло", Львів, 1925, ч. 27.
- ⁵⁰ Д. Дорошенко. *Вказана праця*, т. II, с. 174.
- ⁵¹ Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР) фонд 5, оп. 1, спр. 320, арк. 39; спр. 321, арк. 13, 53. Ці та інші документи з ЦДАЖР УРСР автору передав канд. іст. наук Б. І. Захарчук, котрий разом з В. Д. Боечко і О. П. Ганжою досліджують історію становлення кордонів УРСР.
- ⁵² ЦДАЖР УРСР — фонд 5, оп. 1, спр. 320, арк. 39.
- ⁵³ Там же — фонд 1, оп. 3, спр. 2524, арк. 12 зв.
- ⁵⁴ Там же, арк. 11.
- ⁵⁵ Там же, оп. 2, спр. 3144, арк. 158, 162.

В СОФІЙСЬКОМУ ЗАГРАЛИ ДЗВОНИ

Ой що в Софійському заграли дзвони, затремтіли.
Не білі голуби — янголи у небі пролетіли.
Ой там збиралися під прапори, під соняшні ще й сині:

Від нині —

Не буде більше пана у вітній Україні!

Ідуть, ідуть з музикою
Під тінню прапорів
Прекрасною, великою
Рікою стиглих нив.

Ідуть, ідуть — вітаються
І славлять щасні дні.
Жахнуть — переливаються
Їх душі вогняні.

Як засміялося ж до них та праведнеє сонце:
"Не дурно гріло ж, світило у кожнеє віконце!"
Як заходилися хмарини ткати скатертини,

Хвилини! —

Цвітуть та розцвітають небесні бархатини.

Цвітуть в піснях вкраїночки,
Дзвіночки срібляні.
Душею чорнобривочки
Струнчасто-осяйні!

То ж матері майбутні
Стрічають дні ясні.
О хвилі незабутні!
О сонце і пісні!

Ой що в Софійському та грали дзвони, замовкали.
Там прапори приймали, до народа промовляли:
"Гей, разом, разом станемо на ворога ми, браття, —

Завзяття! —

Хто зрадить неньку Україну — прокляття тим, прокляття!

І суне військо лавою
Від білих тихих брам.
І з "Заповітом", "Славою" —
Ввесь Київ наче храм.

В нім скапала кров часові.
Кров мучнів без вінця...
І в нім горять Тарасові
Українські серця!

Павло Тичина